

Innovatieve wijkaanpak en gebiedsontwikkeling in Deventer: meer inzichten via KISS

Rik Reussing

Sinds 2001 heeft de provincie Overijssel een eigen kennisinstituut op het gebied van de stedelijke samenleving naast de landelijke kennisinstituten: het KennisInstituut Stedelijke Samenleving (KISS). Een vorig essay gaf een overzicht van de belangrijkste KISS-bijeenkomsten, die zijn gewijd aan uiteenlopende vormen van burgerparticipatie. De voorbeelden waren afkomstig uit de hele wereld. Dit essay zoomt in op de gemeente Deventer, die als voorloper kan worden beschouwd op het gebied van de innovatieve wijkaanpak en gebiedsontwikkeling. Achtereenvolgens komen aan de orde de innovatieve wijkaanpak in fysiek opzicht (Kolonisten van de Wijk), in sociaal opzicht (Project Alledaagse Kansen) en in economisch opzicht (Programma Sterrenvinder). Deze aanpak werd voor het eerst toegepast in de Rivierenbuurt (een Vogelaarwijk). Daarna komt de innovatieve gebiedsontwikkeling aan de orde in de vorm van pauselandschappen (Havenkwartier).

1 Inleiding

Het KennisInstituut Stedelijke Samenleving (KISS) is een netwerkorganisatie (tussen 2001 en 2015 een vereniging met leden, vanaf 2016 een stichting met kernpartners en deelnemers) die door kennis- en ervaringsuitwisseling aan een betere kwaliteit van de stedelijke samenleving in Overijssel wil bijdragen. KISS wil graag samen met zijn partners (publieke en private partijen die betrokken zijn bij stedelijke vraagstukken) werken aan de ontwikkeling en evaluatie van een innovatieve aanpak van vraagstukken uit de stedelijke praktijk. In een vorig essay (Reussing, 2015) gaf ik een overzicht van de belangrijkste KISS-bijeenkomsten, die zijn gewijd aan uiteenlopende vormen van burgerparticipatie (zie ook Denters e.a., 2013). De voorbeelden waren afkomstig uit de hele wereld. Dit vervolgessey zoomt in op een van de deelnemende steden: Deventer. Deze gemeente heeft een lange traditie (al sinds de jaren tachtig) op het gebied van de innovatieve wijkaanpak. Deventer is hierin een belangrijke voorloper met zijn unieke wijkaanpak in het kader van de sociale vernieuwing met twee sporen: zelfbeheer door bewoners en wijkgericht werken door de gemeente en andere instanties (Reussing, 1996: 301-302; Boogers e.a., 2010).

Ook in de decennia daarna heeft Deventer zijn voortrekkersrol behouden. Dat blijkt ook uit een aantal KISS-bijeenkomsten die speciaal aan innovaties op het gebied van de wijkaanpak en gebiedsontwikkeling in Deventer zijn gewijd. In de eerste bijeenkomst stond het project Kolonisten van de Wijk centraal. Daarin ging het om de betrokkenheid van wijkbewoners bij de fysieke herstructurering van hun wijk, maar werd ook al een aanzet gegeven tot een vervolgproject gericht op

de verbetering van de sociale positie van de wijkbewoners (paragraaf 2). In de tweede bijeenkomst stond dat vervolgproject Project Alledaagse Kansen (PAK) centraal. Ook dat project was geen eindstation, maar werd opgenomen in een groter programma Sterrenvinder, dat ook de verbetering van de economische positie van wijkbewoners en hun kans op werk als doelstelling heeft (paragraaf 3). Een derde bijeenkomst ging over innovatieve gebiedsontwikkeling in de vorm van pauzelandenschappen in het Havenkwartier, waarbij het naast deze innovatieve ontwikkeling ook draaide om duurzaamheid en de rol van kunst en cultuur (paragraaf 4).

2 Kolonisten van de Wijk en Laboratorium van de Alledaagse Kansen

Op donderdag 30 maart 2006 vond een zeer inspirerende KISS-bijeenkomst plaats over het project Kolonisten van de Wijk. Het gaat bij dit project om een vernieuwende en onorthodoxe manier om de herstructurering van een wijk (de Rivierenwijk in Deventer) aan te pakken. De directe betrokkenheid van de bewoners staat in de methodiek centraal. 'Kolonisten van de Wijk' valt te typeren als een nieuwe methodiek voor bewonersparticipatie bij herstructurering. In Deventer krijgen de bewoners van de Rivierenwijk, net als vroegere kolonisten, meer zeggenschap over de inrichting van hun woning, woonomgeving en hun leven. De herstructurering wordt daarbij ook als vliegwielt gebruikt om bewoners te stimuleren hun sociale positie te verbeteren. De bijeenkomst werd gehouden in het stadhuis te Deventer en bestond uit twee delen. In het eerste deel ging het om een terugblik (door Joop Hofman en Rodney Weterings) op het proces Kolonisten van de Wijk, dat inmiddels is afgesloten met de vaststelling van de ontwikkelingsvisie van de Rivierenwijk. Het tweede deel (ingeleid door Ap van Straaten) was gericht op een vooruitblik op het vervolg van Kolonisten van de Wijk: het Laboratorium van de Alledaagse Kansen (LAK). Dit project richt zich vooral op de sociale-positieverbetering van bewoners van de Rivierenwijk. De herstructurering is namelijk pas geslaagd als ook die sociale positie is verbeterd.

2.1 Joop Hofman over de Kolonisten van de Wijk

Joop Hofman (Hofman Allianties) geeft eerst een schets van de Rivierenwijk: een wijk dicht bij het centrum van Deventer met zo'n 2000 woningen en 5000 inwoners. Het is een probleemwijk, maar ook een wijk met kansen. Doel van het project Kolonisten van de Wijk is de bewoners aan te spreken als creator van de wijk en daarvoor een route uit te zetten. Hiervoor kreeg de gemeente Deventer steun van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM). De aanpak had vier *innovatieve kenmerken*:

- a het afscheid nemen van het nu;
- b het toepassen van coproductie op basis van verschillen in de driehoek van bewoners, gemeente en woningbouwcorporatie;
- c het gebruik van fijnmazige netwerken als veranderpodia;
- d een planprofiel van de wijk als meetlat.

Het project kent naast diverse sponsors drie centrale organisaties: de gemeente Deventer, de woningcorporatie Rentree Wonen te Deventer en de Raster Groep Deventer (opbouwwerk). Deze organisaties waren ook vertegenwoordigd in de stuurgroep van het project. De resultaten van de besprekingen in de stuurgroep brachten deze vertegenwoordigers weer in hun eigen organisatie in. Bij het proeftuinproject, waarin de methode werd uitgetoetst, waren drie opbouwwerkers betrokken. Twee medewerkers van Raster vormden het laboratorium waarin de aanpak (methode) werd uitgedacht. De methode bestond uit vier stappen:

- a *Verkenningen*. Het praten met bewoners (zonder enquêtes en gestructureerde interviews) over vragen als: Tot welke gemeenschap behoort u? Wie zijn de gangmakers in deze gemeenschap? Welke functionarissen doen er voor u toe? Dit leverde 49 gemeenschappen op, 50 verhoudingen tussen deze gemeenschappen, 87 gangmakers en 22 functionarissen. Er bleek wel een ijzersterke sociale cohesie te zijn binnen deze gemeenschappen, maar niet binnen de wijk als geheel.
- b *Proefboringen*. Met 29 gangmakers en 13 instanties werden inhoudelijke gesprekken gevoerd. Dit leverde 178 opvattingen op, waarvan 66% sociaal (er komen dus andere onderwerpen naar voren dan bij een enquête). In deze fase werden 20 gangmakers gemobiliseerd om aan het project mee te doen, werd de wijkgeschiedenis gedeeld (bijvoorbeeld in het buurtmuseum) en werd een buurtsmederij opgericht (met keukenstoelen voor bewoners om plannen te smeden).
- c *Keukentafelgesprekken*. Er werden er 25 gehouden door de gangmakers met groepen van 3 tot 17 bewoners. De 178 opvattingen waren daarvoor vertaald in 45 stellingen. De gesprekken werden gefaciliteerd door de opbouwwerkers met een karretje met spullen die correspondeerden met de verschillende opvattingen. Dit leidde uiteindelijk tot opvattingen van de gemeenschap: een bewonersvisie. Deze bewonersvisies werden met een foto van de groep op internet geplaatst.
- d *Agenda van de bewoners*. Om tot een bewonersplan te komen dat kon dienen als meetlat, werden twee 'kampvuren' gehouden. Een eerste kampvuur met ongeveer 200 bewoners ter validering van de opvattingen. Dit werd gedaan met behulp van groene stempels (eens) en rode stempels (oneens). In een tweede kampvuur is dat plan vervolgens besproken met de gemeente en de woningbouwcorporatie en werd een akkoord bereikt over 90% van het bewonersplan.

Het proces heeft verschillende *positieve effecten* opgeleverd. Er is een actieve groep bewoners ontstaan met 42 gangmakers, die niet in een bewonerscommissie zitten. Daaruit is weer een kopgroep van zeven bewoners uit de wijk ontstaan. Verder heeft het geleid tot meer vertrouwen in de buurt, doordat de bewoners konden uitgaan van hun eigen opvattingen, relaties en kracht. Ook het vertrouwen tussen de buurt en de instanties is vergroot, doordat er een eigen, open podium is voor overleg. Daar staat dan weer tegenover dat het systeem (met de eigen systeemlogica van prestatiecontracten) dominant blijft en dit de bewoners kan afschrikken.

Tot besluit gaat Joop Hofman in op zeven *lessen* uit het project (Hofman & Van Straaten, 2006):

- Start bij het geleefde leven (de sociale biotoop).
- Werk rechtstreeks met bewoners, niet met vertegenwoordigers.
- Neem tijd om afscheid te nemen (emotionele spanning), dit voorkomt ‘loopgraven’.
- De echte waarde is de straatwaarde (openheid van het proces).
- Werk over de grenzen van het project heen samen.
- Een stuurgroep met lokale partners kan ideeën ‘inparkeren’ in de eigen organisatie.
- Maak er een doeproces van (‘muddy boots’) en werk met beelden, zodat het proces ook groepen bereikt die je anders niet bereikt, zoals allochtone mannen.

2.2 Rodney Weterings over de Kolonisten van de Wijk

Het project Kolonisten van de Wijk kan worden gezien als een nieuwe ontmoetingsplaats in Deventer. Rodney Weterings was betrokken bij het onderzoek dat de Universiteit van Tilburg voor Raster en de gemeente Deventer deed naar deze nieuwe ontmoetingsplaats (Weterings e.a., 2006). Hij houdt hierover wat hij noemt een korte ‘amuse’. Drie vragen staan daarbij centraal:

- a Hoe verliep het proces rond Kolonisten van de Wijk?
- b Wat heeft het opgeleverd?
- c Waarom werkt het (zoals het werkt)?

Het *proces* bestaat (net als de Deventer wijkaanpak zelf) uit vier stappen: terreinverkenning, proefboren, keukentafelgesprekken en kampvuren. Als aanvulling op de inleiding van Joop Hofman benadrukt Rodney Weterings nog dat in de laatste fase de ‘strijdbijl’ niet begraven wordt, maar tegen de boom wordt gezet. Indien nodig moet men nog naar de strijdbijl kunnen grijpen, het proces mag niet te lief worden. Overigens wordt hij af en toe wel een beetje moe van de taal die in het project wordt gebruikt. Het proces kende drie belangrijke uitgangspunten:

- Je moet vertrekken vanuit het leven en de leefwereld van de bewoners.
- ‘Ruzie’ functioneert als brandstof voor het proces (en dat kan botsen met de officiële procedures).
- Je moet onduidelijkheid koesteren, want duidelijkheid sluit dingen uit (het idee van een zoektocht).

Bij de vraag wat het proces heeft *opgeleverd*, maakt hij een onderscheid tussen effecten op drie niveaus: de eerste-orde-effecten betreffen de concreet zichtbare effecten of activiteiten, bij de tweede-orde-effecten gaat het om proces- of ontmoetingseffecten, en bij de derde-orde-effecten om effecten op het lerend vermogen van de politiek en de bureaucratie (de machtsverhoudingen worden tijdelijk onder druk gezet):

- De eerste-orde-effecten zijn vaak niet meteen zichtbaar. Bij de Kolonisten van de Wijk gaat het om de gesprekken, de sociale kaart met de buurtgemeenschappen en ‘local leaders’, het feit dat de planvorming concreet gestalte

krijgt (de meetlat is een toegangskaat voor de onderhandelingen) en de brede overeenstemming over de wijkvernieuwing.

- Enkele tweedeorde-effecten zijn de erkenning van de ervaringsdeskundigheid van bewoners, nieuwe contacten en betrokkenheid van bewoners, nieuwe 'vitale' ontmoetingsplekken (bijvoorbeeld de verteldiners), hernieuwd vertrouwen in de vernieuwing van de wijk en publiciteit voor de gemeente Deventer. Het laatste kun je ook zien als een vierdeorde-effect: de invloed van het oordeel van buiten op het proces.
- Als derdeorde-effecten kun je noemen: een impuls voor een externe oriëntatie (vraaggericht werken) bij de gemeente en de woningbouwcorporatie – het proces is een breekijzer voor integrale planvorming –, een nieuw elan in het opbouwwerk (dat elan was verloren gegaan in de 'afrekencultuur') en een nieuw elan voor de gemeente Deventer als participatiestad (na de stadsvernieuwing in de jaren zeventig en het wijkgericht werken in de jaren tachtig is dit weer een nieuw hoofdstuk in het verhaal).

Bij de vraag wat het project heeft opgeleverd, horen ook de *lessen* die je uit het project kunt trekken:

- Waar wrijving is, ontstaat glans. Streef naar consensus, maar ontwikkel daarnaast ook een neus voor goede conflicten.
- Verbale vernieuwing (naar het gelijknamige proefschrift van Mark van Twist uit 1995) is belangrijk. Speel met woorden en begrippen om je te kunnen onderscheiden en energie te mobiliseren. Een afwijkend jargon schept een eigen discursieve ruimte, maar het levert ook het risico op van vervreemding.
- Investeer vooral in nieuwe ontmoetingsplekken en een nieuwe werkwijze, niet in nieuwe organisaties (dat leidt alleen maar tot gedoe rond budgetteren, rond machtsverhoudingen, verkiezingen, enz.).

Waarom *werkt* het proces van Kolonisten van de Wijk? Het werkt volgens Rodney Weterings alleen als drie dingen tegelijk optreden:

- a Er is maatschappelijke druk (bijvoorbeeld boze bewoners).
- b Er zijn onorthodoxe entrepreneurs, die werken aan de rafelranden van de bureaucratie.
- c Er is politieke en ambtelijke rugdekking.

De tragiek van een succesvol project is dat daarna altijd weer de overgang dreigt naar 'business as usual' door het gevaar van 'apenliefde' van de kant van de oude instituties. De buurtsmederij en het buurtmuseum zijn in ieder geval voorlopig gered. Ook dreigt de verleiding van een methode. Er zijn drie uitgangspunten waarmee men rekening moet houden: doordachte stappen zetten (blijf dus nadenken), onorthodoxe benaderingen kiezen en openstaan voor leren door vallen en opstaan.

2.3 *Ap van Straaten over het Laboratorium van de Alledaagse Kansen*

De oorsprong van het vervolgproject Laboratorium van de Alledaagse Kansen (LAK) lag volgens *Ap van Straaten* (Raster Groep) in een 'dage op de hei' tijdens het project Kolonisten van de Wijk. Iemand van de woningbouwcorporatie vond

dat we iets moeten met de mensen zelf, zodat ze hun kansen gaan pakken. Turkse ondernemers doen dat bijvoorbeeld sneller dan Nederlandse. De *hoofddoelstelling* van het project is een sociale-positieverbetering van de huidige bewoners. De herstructurering is pas geslaagd als die sociale positie is verbeterd. Zes partijen hebben intussen de overeenkomst ondertekend. De *kapstok* van het project is:

- De wijk gaat op de kop.
- Het leven van de bewoners gaat op de kop.
- De werkwijze van de instellingen gaat op de kop.
- De regelgeving van de overheid gaat op de kop.

De opdracht was om een werkmodel te ontwikkelen waarmee de hoofddoelstelling van het project (sociale-positieverbetering) kon worden bereikt. Daarbij is het idee dat de som meer is dan het geheel der delen. De gehanteerde formule is dat de som van $1/3 + 2/3$ groter dan 1 is. Van de bewoners pakt twee derde de kansen sowieso, de overige een derde moeten we actief benaderen. Dan gaat de wijk de lift in. Het project LAK heeft een aantal *uitgangspunten*:

- van pijnverzachting (dat is ook nodig) overgaan naar perspectiefvergroting;
- de professionals zijn dienend voor de resultaten, hun werkwijze gaat van invullend naar aanvullend (dus geen monitor van buitenaf);
- de bewoners benoemen de leveranciers van producten;
- positieverbetering vanuit de benadering van ‘empowerment’;
- van imago naar amigo.

Het project LAK bestaat uit vijf stappen en een motor. De motor is het zorgen voor een goed veranderklimaat (zorgen voor ‘reuring in de tent’). De vijf *stappen* zijn:

- a het uitfilteren van de doelgroep (de huisbezoeken van de corporaties worden daarvoor gebruikt);
- b de aanbieders in kaart brengen (zij krijgen de lakmoesproef met kwalificatie-eisen);
- c de bewoners benoemen de resultaten die zij willen halen;
- d de bewoners beheren en volgen het dossier zelf;
- e een match tussen de bewoners en het ‘Olympische team’ (dat zijn de aanbieders die de lakmoesproef van de kwalificatie-eisen hebben doorstaan).

Er zijn zes terreinen van aanpak van de sociale positie onderscheiden, waaruit de bewoners er minimaal twee kiezen: woning, individu, gezin, burens, deelname aan het wijkleven en actieve betrokkenheid bij het planproces van de wijkvernieuwing. Per adres krijgen de wijkbewoners de opdracht om een resultaat en de eigen inzet te formuleren, en een leverancier en een coach te benoemen. Het begrip ‘empowerment’ is in vijf opzichten ook een kapstok voor de professional: het gaat om individueel leren, het insluiten van de buitengesloten, de eigen inzet, de invloed op de wijk en de aansluiting bij een netwerk. De opdracht voor de professional hierbij is om ten aanzien van deze aspecten te dienen, te confronteren en te prikkelen.

Het project LAK kun je ook zien als een kruispunt of fly-over tussen deze vijf aspecten van 'empowerment' en vijf inhoudelijke aspecten. Voor al deze aspecten wordt een driedeling gemaakt tussen drie dimensies: de bouwsteen, het ontwikkelingsproces en het resultaat. Ap van Straaten illustreert de werkwijze van het project LAK aan de hand van drie voorbeelden: (a) Hannes die niet naar school wil, maar wel naar zijn buurman met een garagebedrijf in het grijze circuit. Dat kun je oplossen door het bedrijf van de buurman te zien als een alternatieve stageplaats; (b) Herman die zijn huis wil kopen, maar die werkloos is. De woningbouwcorporatie kan dan garant staan voor de hypotheek, onder voorwaarde dat hij zich inzet bij het zoeken naar werk; (c) de 'separatrix', een wiskundige figuur die ook wordt gebruikt door het ingenieursbureau Tauw. Aan de hand van deze figuur kun je laten zien dat een inspanning van velen of een aanhoudende inspanning van een individu nodig is om een wijk of een individu over een denkbeeldig punt te krijgen op een lijn op de as van het goed (G-as) en de as van het kwaad (K-as), die de grens markeert van het gebied waarbij de balans zich keert ten gunste van het 'goede'.

Het project LAK is een optelsom van alle individuele kansen die de bewoners kunnen benutten. Het 'Olympische team' bestaat voorlopig uit de gemeente, de woningbouwcorporatie Rentree Wonen, Raster en de kunstwereld (die moet zorgen voor 'reuring in de tent'). Het vereist ook een andere rol voor de professionals, met respect voor de frontlijnambtenaren. Geef hun de ruimte voor hun professionaliteit. Bij de ruimte voor professionals is de rol van hun opdrachtgevers belangrijk. Bij hen overheerst nogal een 'prestatiecultuur'. Het project LAK is overigens uiteindelijk van start gegaan onder de naam PAK (met meer mogelijkheden voor verbale vernieuwing).

3 Het Project Alledaagse Kansen (PAK) en het programma Sterrenvinder

Op de KISS-bijeenkomst 'Bewoners pakken hun kansen' op maandag 26 januari 2009 (opnieuw in het stadhuis te Deventer) is gesproken over de PAK-methodiek. Dat is de methodiek die wordt toegepast in het Project Alledaagse Kansen (PAK), de uiteindelijke naam van het project LAK (zie paragraaf 2.3). Op de bijeenkomst werd het boek *PAK van mijn hart!* (Abels, 2009) over het werken aan alledaagse kansen in de Rivierenwijk uitgereikt aan de burgemeester van Deventer Andries Heidema. In zijn welkomstwoord wijst de burgemeester op het belang van het project. In Deventer zijn herstructureringsprojecten in de wijken Keizerslanden en de Rivierenwijk (een Vogelaarwijk). In de Rivierenwijk vinden ook sloop en nieuwbouw plaats (de fysieke kant). Dit gebeurt interactief met de bewoners. Maar er is meer nodig. Bewoners hebben soms een achterstand. Er is daarom aandacht nodig voor de sociale en economische kant van de herstructurering. De bewoners stuiten daarbij op een complexe samenleving met veel loketten. Het is dus zaak bewoners op een laagdrempelige manier kansen aan te reiken. Tamara Maulany van de Raster Groep geeft eerst uitleg over de PAK-methodiek en daarna

wordt de methodiek vanuit de wetenschap belicht door Kees Fortuin en Bas Denter.

3.1 Uitleg van de PAK-methodiek door Tamara Maulany

Tamara Maulany heeft als programmamanager voor de PAK-methodiek bij de Raster Groep twee jaar ervaring opgedaan met PAK, dat nu een onderdeel is van het programma Sterrenvinder. De achtergrond werd gevormd door het project Kolonisten van de Wijk, dat in 2004 is gestart, waarin groepjes bewoners zijn gehoord over de ontwikkelingen in de wijk. Dit leverde een 'meetlat' op: een bewoners-agenda met belangrijke onderwerpen. Als bewoners een eigen visie kunnen ontwikkelen, dan kunnen ze ook een eigen toekomstplannetje maken. Dit werd het project PAK, met gesprekken aan de keukentafel. In 2006 werd de PAK-methodiek ontwikkeld en uitgevoerd in de Rivierenwijk (een herstructureringswijk). Opdrachtgever was woningcorporatie Rentree, die ook wilde investeren in de zachte kant van de herstructurering. De uitvoering was in handen van Raster Welzijn. In 2006 was de target 25 Rivierenwijkers per jaar. Het project leverde uiteindelijk maar liefst 91 deelnemers (PAK'ers) op in plaats van de beoogde 50.

Hoe *werkt* PAK? Met de deelnemers houden we een serie (drie tot dertien) intensieve gesprekken bij de mensen thuis. We maken daarbij een reis in de tijd terug in de eigen levensgeschiedenis ('healing'). We zoeken ook naar aanknopingspunten ('twinkel in de ogen'). De bewoners benoemen een kans of idee en maken vervolgens een eigen plannetje, een eigen plan van aanpak ('building'). Daarbij worden de bewoners ondersteund door een coach (die ze zelf benoemen) en door een talentmakelaar. De coach is bij voorkeur een medebewoner en geen vertegenwoordiger van een instelling. Ze zorgen ook voor de aanleg en het beheer van een eigen dossier: dat is een portfolio met verworven competenties. Tamara Maulany illustreert de aanpak met het voorbeeld van twee wijkbewoonsters die samen een eigen cateringbedrijfje hebben opgezet.

Wat zijn de *praktijkervaringen* met PAK? Het gaat allereerst om het versterken van het individu en het eigen huishouden (zelfvertrouwen krijgen). Pas daarna kun je bruggen bouwen naar andere netwerken en die netwerken uitbreiden. De bewoner is het vertrekpunt en blijft actor. Belangrijk is ook het doorbreken van de afhankelijkheidsrelatie van instituties. Het individu wordt benaderd als Rivierenwijkster en niet als probleemgeval met een nummer. De focus is op toegewijde personen die de bewoner wil leren kennen, niet op organisaties. Er is een fysieke plaats (PAK-huizen) om te experimenteren. De focus is op motivatie en gedachten en niet op gedrag. De inzet van het Persoonlijk Kansen Budget (PKB) is voortdurend op het randje (kan 0, 40 of 400 euro zijn). De praktijkervaringen worden geïllustreerd met het voorbeeld van een wijkbewoonster die een droom had over een eigen pedicuresalon. Ze heeft inmiddels een opleiding op dit gebied gevolgd en staat nu ingeschreven bij de Kamer van Koophandel.

Wat zijn de *resultaten* van PAK? Die zijn boven verwachting. In twee jaar tijd hebben al 91 in plaats van de beoogde 50 Rivierenwijkers hun kansen gepakt. Er zijn twee PAK-huizen met ruimte voor talentontwikkeling. Het heeft de methodiek

Coach van het Alledaagse opgeleverd. Er zijn allerlei informele clubs in de wijk ontstaan: een afvalclub, Nederlandse taalclubs, creatieve clubs, enzovoort. Hierbij kan de docent ook een Rivierenwijker zijn. In het boek *PAK van mijn hart!* staat een mooi voorbeeld van een PAK'er die judoles geeft aan kinderen. Ook is er een informele marktplaats, waarop de vraag en het aanbod van diensten worden 'gematcht'.

Het project wordt dan ook wegens succes geprolongerd. PAK is nu overigens een onderdeel van het programma *Sterrenvinder*, waarvan trede 1 wordt uitgevoerd door de Raster Groep. Binnen *Sterrenvinder* is er ook een vervolgtraject naar werkervaring en naar bedrijfssimulatie in trede 2 (uitgevoerd door het buurtbeheerbedrijf Cambio). De woningcorporatie Rentree is wederom de opdrachtgever, nu als regisseur van Rivierenwijk Krachtwijk. De target is verhoogd naar 500 deelnemers in vier jaar. PAK start ook in een andere wijk in Deventer (PIT) en gaat ook landelijk: het *Landelijk Samenwerkingsverband Aandachtswijken (LSA)* werkt via KOEK ('Klimmen Op Eigen Kracht'), dat is gebaseerd op de PAK-methodiek.

3.2 Kees Fortuin met een psychologische blik op de PAK-methodiek

Kees Fortuin (Fortuin Instituut voor Sociale Gebiedsontwikkeling) bekijkt de PAK-methodiek vanuit een psychologische blik. Hij heeft zelf in de jaren negentig onderzoek gedaan in de wijk Feijenoord (Rotterdam) naar een project voor vrouwen met een lage opleiding. Zij namen de verantwoordelijkheid voor een speel-othek en daardoor is er van alles gebeurd. Hij heeft lange vraaggesprekken gehouden met deze vrouwen en dat niet in een droog rapport opgetekend, maar in een rapport dat meer lijkt op het PAK-boek in Deventer. Dat zijn belangrijke verhalen die aangeven hoe de bewoners er zelf over praten. Daar zit vaak een hele wereld achter. Deze verhalen brengen zijn wetenschappelijke betoog pas tot leven (Fortuin & Van der Graaf, 2006).

Een probleem is dat in de wijkaanpak vaak wordt vertrouwd op professionals, terwijl mensen hun *eigen groeiproces* hebben. Bij afhankelijkheid van professionals ben je ook duur uit. De essentie van de wijkaanpak is echter juist dat bewoners zelf dingen moeten gaan doen. De PAK-aanpak in Deventer is hiervan een goed voorbeeld. De bewoners doen het zelf en zoeken elkaar op, bijvoorbeeld als coach. De verhalen in het PAK-boek laten zien dat hierbij ook een emotionele component hoort. Maar dat is niet genoeg. De emoties kunnen je ook verhinderen om een stap verder te komen. Daarbij horen twee belangrijke elementen:

- a Je moet terugkijken: waar kom je vandaan? Dat ontbreekt vaak in de aanpak. Dit is het verhaal van je leven. Je moet werken aan je blokkades: hoe kan het anders? Dat is iets tussen buurtgenoten. Dan heb je wat aan elkaar door op verschillende terreinen elkaars kwaliteiten aan te boren. Zie de discussie over sociaal kapitaal (Putnam, 1993; Denters, 2002).
- b Vervolgens kun je nadenken over groei en is verbetering van de eigen positie mogelijk. Dat kan heel omvangrijk zijn. Aan het project Opzoomeren in Rotterdam doen 1900 van de 4000 straten mee. In Nederland kent twee derde van de mensen de burens persoonlijk, dat is meer dan in België.

Mensen hebben dus iets aan elkaar. Dat betekent niet dat de *professionals* weg kunnen. De relaties tussen mensen zijn nu anders dan vroeger: niet meer levenslang, meer instrumenteel en ook vluchtiger. De samenleving als geheel is ook veel vluchtiger geworden (bijvoorbeeld door de verhuizingen). Professionals kunnen het groeiproces van mensen stimuleren en praten terug, ook al moeten de bewoners het zelf doen. Professionals spelen ook een rol door de ingewikkeldheid van de samenleving. Verder kijken ze van een grotere afstand naar de buurt en kunnen ze met de bewoners over de buurt nadenken. Hij ziet PAK als een voorbeeldproject voor Nederland, maar is wel bang dat het een kunstje, ritueel en routine wordt. De persoon doet ertoe. In dat opzicht zijn de gemeente Deventer, Raster en Rentree bijzondere organisaties, die elkaar hebben gevonden.

Als reactie op verschillende vragen uit de zaal zegt hij iets over het profiel van de professional, vooral zijn *houding*. Kees Fortuin vindt dat de houding niet die van een chirurg moet zijn, maar een houding van nabije professionaliteit. Als professional moet je er zelf iets bij voelen, je eigen achtergrond willen meenemen. De ontmoeting met de ander heb je nodig. De sociale professional heeft de neiging om zich klein te maken. Het gaat ook om kleine dingen, maar wel om beslissende dingen. Kleine dingen zijn daarom grote dingen. Hij moet als professional ook strategisch kunnen opereren, bijvoorbeeld door gebruik te maken van de woningcorporaties. Hiervoor bestaat vaak 'koudwatervrees'. Hoe moet je omgaan met een goedlopende straat in een minder goedlopende wijk, bijvoorbeeld een criminele wijk die met de rug naar de buitenwereld staat? Hij kijkt daarvoor in Rotterdam naar het project Opzoomeren. Er is altijd een goede straat in een buurt. Vervolgens kun je bezien hoe andere straten dat over kunnen nemen. De bal daarvoor ligt niet bij die goedlopende straat, maar bij de professional: die moet verder kijken. In Rotterdam is een sociale index met vier indicatoren: capaciteiten, leefomgeving, meedoen en sociale binding. Je kunt de binding in een wijk gebruiken om de capaciteiten in de wijk op een hoger niveau te tillen.

3.3 Bas Denters met een bestuurskundige blik op de PAK-methodiek

Bas Denters (hoogleraar bestuurskunde aan de Universiteit Twente) ziet PAK vooral als een kans op een *fatsoenlijke wijkaanpak*. Vragen die hij vandaag aan de orde wil stellen, zijn:

- a Wat is een fatsoenlijke wijkaanpak?
- b Wat is PAK als concept voor de wijkaanpak?
- c Is PAK een kansrijke aanpak (wat zijn de kansen en bedreigingen)?

Voor het beantwoorden van de vraag naar een fatsoenlijke wijkaanpak moet je eerst weten wat een *fatsoenlijke samenleving* is. Avishai Margalit (een hedendaagse Israëlische filosoof en publicist) omschrijft deze als een samenleving waarvan de instituties mensen niet vernederen. Een vernedering is een situatie waarin iemand gegronde reden heeft om zich geschaad te voelen in zijn zelfrespect. Daarbij signaleert hij een paradox in het sociaal beleid. In theorie gaat het om emancipatie en autonomie, in de praktijk overheerst professioneel paternalisme. Dan

blijft er weinig over van zelfrespect (Margalit, 2001). Dreigt dat ook bij de moderne wijkaanpak?

Over het *wijkbeleid* heeft de VROM-raad (2009) een advies geschreven. Wijkbeleid is daarin gericht op de plaats en de persoon. Het is gericht op de plaats, omdat het bij wijkbeleid gaat om herstructurering: woningkwaliteit, sociale menging en schoon, heel en veilig. Het is ook gericht op de persoon, omdat het gaat om betaald werk en vrijwilligerswerk, onderwijsparticipatie en sport en beweging. De *PAK-methodiek* heeft daarbij volgens Bas Denters een voorbeeldfunctie, omdat het een aantal pluspunten heeft bij het *wat* en het *hoe*. Bij het *wat* gaat het erom dat:

- de start is bij ambities en dromen van het individu;
- er bij PAK sprake is van capaciteitsontwikkeling via het wegnemen van belemmeringen ('healing') en het voortbouwen op talent ('building');
- het een langetermijnproject is; via Sterrenvinder is er ook doorstroom naar werk of een eigen bedrijf.

Bij het *hoe* gaat het om de volgende kenmerken van de PAK-methodiek:

- het samen met de PAK-werker maken van een plan van aanpak, met harde, duidelijke afspraken;
- niet voor, maar door de bewoners;
- coaching door mensen uit het netwerk.

Hij raadt PAK aan het succes te vieren, maar op te passen voor zelfgenoegzaamheid. Dat is niet alleen irritant, maar ook dom: je moet leren van je fouten. Er zijn ook minder succesrijke verhalen (Ap van Straaten noemt ze 'vallende sterren'). Kijk ook naar dingen die beter kunnen en moeten. Ap van Straaten wijst ook op het probleem van de vele honderden professionals die op dit moment onder leiding van Rentree in de Rivierenwijk aan het werk zijn naast het PAK-team. Hoe moet je daarmee omgaan? Hij noemt twee mogelijkheden. De eerste mogelijkheid is die van de parallelle systemen; zie PAK als een methodiek naast het reguliere aanbod (met een traditionele werkwijze en een invasie van hulpverleners). Je loopt dan het risico tegen de stroom in te zwemmen. Een tweede mogelijkheid is de boel te ontregelen. Ap van Straaten noemt dit een 'creatieve guerrilla'.

Het belangrijkste advies van Bas Denters is om de PAK-kansen te vergroten, zowel inhoudelijk als institutioneel. Inhoudelijk doe je dat door een goede basis te bieden en te kiezen voor *fatsoenlijk* wijkbeleid, dat bijdraagt aan zelfredzaamheid en zelfrespect. Daarbij moet je ook kritisch kijken naar de 'vallende sterren'. Institutioneel doe je dat door van ontregeling naar herordening te gaan. Dat betekent het primaat voor de frontliners (er is behoefte aan sociale huisartsen) en de welzijnsspecialisten in de tweede lijn laten opereren. Je moet twee dingen doen. Aan de voorkant moet je de behoeften van bewoners identificeren. Dat doen Tamara Maulany en de haren (de PAK-werkers). Aan de achterkant moet specialistische zorg beschikbaar zijn. Het gaat dus om een radicale kanteling van de organisatie: sturing van onderaf. Een soortgelijke aanpak hanteert ook de gemeente Enschede in de wijk Velve-Lindenhof via wijkcoaches (Klok e.a., 2012).

4 Het Havenkwartier in Deventer als voorbeeld van een pauzelandchap

Op dinsdag 12 februari 2013 werd in Deventer een KISS-bijeenkomst gehouden in de serie over 'pauzelandchappen'. Pazuelandchappen zijn gebieden waarin de aanvankelijk gewenste en geplande ontwikkeling door allerlei oorzaken tijdelijk tot stilstand is gekomen en waarvoor (in principe) tijdelijk een alternatieve bestemming wordt gezocht (Bomas, 2011).¹ De eerste inleiding (van Dennis Laing) ging met name over de innovatieve strategie voor gebiedsontwikkeling. De beide andere inleiders gingen in op de duurzaamheidsaspecten van pazuelandchappen (Mark Schipper) en de rol van kunst en cultuur bij pazuelandchappen (Mieke Conijn).

4.1 Dennis Laing over de ontwikkeling van het Havenkwartier als pazuelandchap

Dennis Laing is projectmanager bij de gemeente Deventer en is sinds 2008 belast met de ontwikkeling van het Havenkwartier. De titel van zijn presentatie is 'Pazuelandchappen: tijdelijkheid in permanente vorm'. We spreken dan over een periode van twintig jaar zonder eindbeeld. De locatie van de bijeenkomst van vanmiddag (Dok H2O in het oude DAVO-gebouw) ligt midden in het Havenkwartier. Voor dit gebied is in de jaren negentig een masterplan ontwikkeld met woningen en bedrijven. Het ging om een 'bulldozerplan' dat is ontwikkeld met marktpartijen. Doel was het creëren van een stuk nieuwe stad. Het plan heeft het niet gehaald en dit heeft geleid tot een koerswijziging in 2008. De aanleiding daarvoor waren:

- bezwaren van omliggende bedrijven als AKZO en Roto Smeets, die zich in een stichting organiseerden;
- forse tekorten door het traditioneel verwerven en bouwrijp maken van de grond;
- een teruglopende vraag naar kantoren en appartementen;
- de wens voor herstructurering van het bedrijventerrein, in plaats van de inrichting van een stedelijk woongebied;
- de crisis, maar die was niet de hoofdaanleiding;
- de waardering van het industrieel erfgoed;
- de waardering van de tijdelijke Broedplaats Havenkwartier (met ateliers, bedrijfjes en horeca) op de volgende punten: inspiratie, innovatie en werkgelegenheid, verbinding en ontmoeting, culturele vernieuwing, en als aanjager van gebiedsontwikkeling;
- kansen voor doorontwikkeling van het gebied.

Dit resulteerde eind 2008 in een vraag aan de raad om ruimte voor het afwijken van het bestemmingsplan en niet in 2012 te stoppen met de Broedplaats. We gaan ook niet meer alles slopen, zoals was voorzien in het oorspronkelijke masterplan, maar dat is afhankelijk van de functie (een goed voorbeeld is de Skatehal).

1 De bijeenkomst in Deventer was onderdeel van een serie bijeenkomsten over pazuelandchappen die KISS heeft georganiseerd in opdracht van de provincie Overijssel. Zie www.kiss-oost.nl/article_594.shtml.

De tijdelijke Broedplaats heeft veel leuke initiatieven opgeleverd: de Space Cowboys (een kunstenaarsduo), Loods570 (een gezamenlijke werkplaats), de Rozenfabriek (thuisbasis voor flamenco), een architect, Burnside Skatepark, de Brouwerij, Bella Macchina (Italiaanse autotechniek), een ambachtelijke smederij, Dok H2O (cultureel eetcafé), het atelier van de kunstenaar Maarten Heijkamp, Saxion Hogescholen (met een muzisch thema voor pabostudenten) en het Theaterschip.

Voor de ontwikkeling van het Havenkwartier waren er drie *modellen*. Het 'Save my purse'-model houdt in dat er wordt gestopt met de ontwikkelingen. Dat model was financieel het aantrekkelijkst, want het is kostenneutraal. Het Hollandse model is een aangepaste versie van het oorspronkelijke masterplan. Uiteindelijk is er in 2009 voor gekozen het Vlaamse model (meer vrijheid en minder regels) uit te werken tot een ontwikkelingsplan en de haalbaarheid van het doorontwikkelen van de Broedplaatsen te onderzoeken. Het *Vlaamse model* kent een andere ontwikkelingsstrategie:

- van Planmaker naar Regisseur en Verleider;
- van Aanbodgericht naar Vraaggericht;
- van Programma zoekt Ruimte naar Ruimte zoekt Programma;
- van 1 naar 100 ontwikkelaars; de eindgebruikers maken de stad (kost wel veel tijd);
- van Bovenaf naar Onderaf.

Een ontwikkelingsplan (een vorm van procesplanning) is wat anders dan een masterplan (een vorm van blauwdrukplanning). Medio 2010 is het *ontwikkelingsplan* 'Ruimte voor ideeën' vastgesteld door de raad, waarbij we in eerste instantie uitgaan van herbestemming van het gebied. Een aantal uitgangspunten van het ontwikkelingsplan voor het Havenkwartier is:

- a het erfgoed als inspiratiebron;
- b gewild wonen;
- c ontdekking van de haven;
- d werken in de stad; en
- e een vrijplaats voor ideeën (dus weer terug naar het idee van de Broedplaats).

Er is een *voorbeelduitwerking* gemaakt waarop is aangegeven waar wel en niet bepaalde functies zijn toegestaan, waar ruimte is voor herbestemming en nieuwe ontwikkelingen. Dat gaat er in de praktijk toch anders uitzien, omdat er in de bijbehorende begroting een tekort is van € 30 miljoen. We beginnen nu met de eerste fase van projecten, initiatieven en kansen. Het tekort is afgedekt, omdat de gemeente zelf in de regel eigenaar is. Het is de bedoeling dat marktpartijen de ontwikkelingen overnemen. Voor de bouw van eigen woningen in het gebied is gekozen voor zelfbouw en samenbouw. Bij de uitgifte lopen we voor op het schema. Voor de doorontwikkeling van de Broedplaats zijn wel subsidies nodig. Gedeeltelijk gaat het om publieksgerichte activiteiten, gedeeltelijk om particuliere werkplaatsen. Hiervoor gelden verschillende huren, die iets hoger zijn dan hiervoor. Dat heeft wel enig gemor opgeleverd.

Een paar voorbeelden van *initiatieven* zijn: de Bodenloods, het DAVO-gebouw, de Van de Berg-loodsen (nu nog eigendom van de gemeente; daar komen werkplaatsen die worden verhuurd) en de machinefabriek Eijsink (de Space Cowboys gaan het zelf renoveren). Daarnaast is er de mogelijkheid voor spontane initiatieven. Voorbeelden hiervan zijn 'Lucy in the Sky' (een bed and breakfast) en de Grijze Silo (al meer dan vijftig jaar onderdeel van het Deventer stadssilhouet) die voor een periode van vijf jaar in de aanbidding wordt gedaan. Van de elf inzendingen heeft een juwelensmid gewonnen. Voor studentenhuysvesting van Saxion Hogescholen (150 woningen) is een eerste schets gemaakt. We hebben ervoor gekozen de herinrichting van de openbare ruimte aan het begin te doen en op een robuuste manier.

Medio 2012 is het *bestemmingsplan* vastgesteld met veel oranje gebied, waar alles kan, en paars gebied, dat oranje kan worden. Er waren slechts vier inspraakreacties en er is geen enkel bezwaar ingediend. Het bestemmingsplan bevat de volgende elementen:

- bedrijfsactiviteiten, bijvoorbeeld een kleine drukkerij of meubelmakerij;
- cultuur en ontspanning, bijvoorbeeld een kunstgalerie of yogastudio;
- detailhandel, bijvoorbeeld productie, reparatie en verkoop van muziekinstrumenten;
- dienstverlening, bijvoorbeeld een webdesigner of een tattoostudio;
- horeca, bijvoorbeeld een Vietnamese snackbar of bed and breakfast;
- maatschappelijke voorzieningen, bijvoorbeeld een tandartsenpraktijk;
- kantoor, bijvoorbeeld een grafisch vormgever;
- verkeer en verblijf, waaronder een gebouwde parkeervoorziening;
- wonen, buiten de aanduiding 'bouwvlak' tot een bebouwingspercentage van 10%.

Er is wel een *stuur*, want we laten in het gebied niet alles toe. We proberen alles zo veel mogelijk privaatrechtelijk te regelen. Er is een gebiedsmanager, een spreekuur, een frontoffice, een beeldkwaliteitsplan en een bestemmingsplan. Verder proberen we zo veel mogelijk media-aandacht te krijgen via de website, via Twitter, de pers en mond-op-mondreclame. Dat lukt aardig.

Tot besluit geeft hij nog enige *lessen* mee uit zijn ervaringen in het Havenkwartier:

- a *Organische gebiedsontwikkeling*: het is geen hype, maar een fundamentele wijziging van onze planningstraditie (of we gaan juist terug naar de negentiende-eeuwse binnenstadontwikkelingen). Neem de (tussen)tijd serieus en biedt kansen voor ontwikkeling en bebouwing.
- b *Aanpak*: het is geen project, maar een procesaanpak. Er is geen duidelijk eindbeeld of eindpunt. De overheid als verleider in plaats van als regelgever. Maak hier echt werk van.
- c *Financieel-economisch*: er is een 'flexibele' gefaseerde grondexploitatie nodig, afhankelijk van opbrengsten. Zet daarbij in op aanjaagprojecten en niet op totale gebiedsexploitaties.

- d *Juridisch-planologisch*: er zijn flexibele bestemmingsplannen en beeldkwaliteitsplannen in plaats van eindbeelden. Het huidige instrumentarium biedt hiervoor meer mogelijkheden dan we denken (voorbeelden zijn het gebiedsgericht geluidbeleid en bouwen in de openbare ruimte).

Laat je vooral niet afschrikken door collega's die zich beroepen op het beleid. De VNG-richtlijnen maken bijvoorbeeld voldoende afwijkingen mogelijk. Het kost wel veel tijd en ruzie. Hij heeft als projectmanager vrij veel mandaat en veel ruimte, maar het is een 'frontoffice'-positie, dus kritische zaken gaan naar de verantwoordelijke wethouder. De organisatievorm is een nv maatschappelijk vastgoed met de gemeente Deventer als enig aandeelhouder. De nv heeft de rol van huisbaas en hanteert daarbij een zakelijke omgang met haar huurders.

4.2 Mark Schipper over de duurzaamheidsaspecten van pauzelandenschappen

Mark Schipper is operational manager duurzaamheid bij de gemeente Deventer. Zijn rol vloeit voort uit de uitvoeringsagenda 'duurzaamheid'. Dat is breder dan 'klimaat'. Zijn motto van het verhaal over pauzelandenschappen is dat er geen model voor is, dat het soms maakbaar is en bijna altijd maatwerk is. Je kunt dus beide kanten op redeneren: van model via maakbaar naar maatwerk of van maatwerk via maakbaar naar model. Het is dus meer een aanpak. Waarom deze aandacht voor tijdelijkheid? Daarvoor zijn verschillende redenen te noemen, zoals de rente op braakliggende terreinen en mensen die iets willen met een plein. Het probleem is dat we zijn opgegroeid met de illusie van maakbaarheid en tijdelijkheid niet in ons systeem past. Het braak liggen van terreinen roept vragen op, evenals de verloederende stad. De bewoners van de stad hebben wensen en de stad heeft ook zijn eigen dynamiek, die zoekt zijn eigen weg en ruimte. Bovendien zijn er nog verschillende antwoorden mogelijk op de vraag wat tijdelijkheid nu eigenlijk is: een toekomst, een strategie, een kans, toeval of een filosofie over transitie?

We hebben uiteraard in de literatuur gekeken en naar andere steden, zoals Arnhem en Berlijn, voor de invulling van de tijdelijkheid, maar we hebben vooral ook gezocht naar het eigen *Deventer DNA*. Als basis voor tijdelijkheid bevat dat DNA een aantal chromosomen: de anarchistische inslag van de bevolking, de aanwezigheid van een creatieve klasse (een term van Richard Florida, 2002), het is een stad waarin alles kan (een mix van Amsterdam en Rotterdam), men is trots op de stad en heeft de drang dat te laten zien, de stad is gastvrij en gericht op samenwerking (het heeft zelfs als 27ste stad qua omvang in absolute aantallen de grootste MKB-afdeling van Nederland).

Wat maakt de Deventer aanpak zo bijzonder? Dat is de keuze voor samenwerking, voor het van onderaf oppakken, voor gelijkheid als uitgangspunt, voor een regelvrije zone (geen beperkingen in het hoofd) en niet bang zijn voor nieuwe ontwikkelingen. Wel zijn er kaders vanuit de gemeente Deventer, maar die beperken zich tot de openbare orde en veiligheid (een handhavings- en gedoogprotocol). Er kan dus veel. Uitgangspunt van het collegeprogramma is het gebruiken van de kracht van de stad. Dat betekent dat we een aantal dingen willen doen: we willen mensen

vooral enthousiasmeren en ze verleiden (een beetje chaos stimuleert anders denken), soms alleen ondersteunen en wegwijzen maken bij de gemeente, de uitvoering vindt plaats door de bewoners zelf.

De rol van de overheid bestaat uit het loslaten van de regierol. We moeten het wel sturen en regelen, dat houdt in het op gang brengen van ontwikkelingen en het professionaliseren van partners. Het belangrijkste is dat het gaat om het proces en er geen eindbeeld is. In Deventer is daarvan een groot aantal fraaie voorbeelden te vinden:

- Het oude ijsbaanterrein wordt gebruikt voor evenementen en onder andere een buurtmoestuinvereniging.
- Het Molenbelt is een vrijstaand terrein in de binnenstad dat als pauzeland-schap fungeert.
- Op een ander braakliggend terrein is nog een buurtmoestuin. De gebruikers zorgen zelf voor een huishoudelijk reglement, maar ze weten dat het terrein indien nodig verdwijnt.
- In een oud schoolgebouw is een bedrijfsverzamelgebouw gevestigd.
- In een voormalige gymzaal in de binnenstad is nu een theater en filmhuis.
- De verrassingsmarkt 'Kort maar Prachtig' heeft precies een week geduurd.
- Er is een Deventer outlet, met kleine, tijdelijke winkeltjes en aanbiedingen die verrassen.
- Op basis van een prijsvraag is in een herstructureringswijk het pauzeland-schap Voorpret.

De *conclusies* van zijn verhaal zijn om eerst gewoonten en werkwijzen te veranderen en dan pas de wet- en regelgeving (let daarom bij de digitalisering van bestemmingsplannen goed op de pauzeland-schappen), de juiste rol te kiezen (de overheid past bescheidenheid) en te zorgen voor het juiste perspectief (zie niet alleen 'beren op de weg'). Gewoon doen, want voor experimenteren is weinig nodig: een braakliggend veldje of gebouw, een groepje enthousiastelingen en een beetje vrij spel (en soms wat geld).

4.3 Mieke Conijn over de rol van kunst en cultuur bij pauzeland-schappen

Mieke Conijn is directeur van het Kunstenlab te Deventer, dat steeds meer een projectorganisatie wordt en allerlei activiteiten organiseert. Ze gaat in op de relatie tussen pauzeland-schappen en cultuur. Waarom vinden we in Nederland (in vergelijking met het buitenland) leegstand eigenlijk zo erg? We moeten vooral de 'mindset' hebben naar andere opties te kijken, is de les van architecte Riek Bakker in een eerdere presentatie. De rol voor cultuur en voor kunstenaars daarbij bestaat uit: signaleren, agenderen, aanjagen, bemiddelaar zijn, als breekijzer fungeren, invulling geven (programmeren) en initiatieven oproepen bij bewoners als niet-belanghebbenden.

Iets over de *geschiedenis* van het project in Havenkwartier. De oorsprong ligt in een initiatief van twee kunstenaars in 2004. Zij begonnen een zoektocht naar geschikte panden. Zij praatten daarvoor met particuliere eigenaren, die positief reageerden op dit verzoek, in tegenstelling tot de gemeente (die wilde huur). Er is

een manifestatie gehouden die resultaten opleverde, waaronder het DAVO-café, dat een begrip werd in de stad. Omdat er vraag was naar het gebruik van het terrein bij vijftig creatievelingen kwam er geld beschikbaar van de provincie en de gemeente voor de Broedplaats voor een periode van vijf jaar. Daar staat tegenover dat er veel onbegrip was bij de kunstenaars tegenover de gemeente (vooral door de regelgeving). Daarom heeft het Kunstenlab een rol als bemiddelaar. Vanaf 2006 zijn de panden gevuld. Na het afblazen van het masterplan wilden we doorgaan om reuring in het gebied te houden. Het beleid is herzien en er is gekozen voor een organische ontwikkeling van het gebied.

Ze noemt een aantal fraaie *voorbeelden* van initiatieven die het Kunstenlab ondersteunt:

- a In de wijk Keizerslanden is (in samenwerking met woningcorporatie Ieder1) een zich verplaatsend Clickpark/Park van de Tussentijd van kunstenaar Adriaan Nette. De looptijd van het project is uitgebreid van een halfjaar naar vier jaar. Het is de bedoeling dat dit Clickpark mee opschuift met de sloop en de nieuwbouw, en zo steeds een verbinding vormt tussen dat wat was en dat wat komt.
- b De Handen van de Keizer is een project met verhalen over de 'stille economie'. Het project zoekt de creatieve kracht die de wijk Keizerslanden heeft. Daarom willen kunstenaar Wapke Feenstra en kunsthistorica Marianne Maasland alle mensen treffen die wat kunnen. Hun handen worden anoniem op de website gezet.
- c Het project Pauze/Play is gericht op de fysieke omgeving. Voor het pauze-landschap Deventer ontwikkelde het team van 2012Architecten, in samenwerking met Stefan Hoffmann en Pieter de Jong, een mobiele inrichting van de openbare ruimte. Het bestaat uit drie basismodules die gemaakt zijn van transportpallets en bouwborden, die in verschillende configuraties kunnen worden neergezet en gestapeld.
- d Het project Pauzestreken organiseert een debat onder leiding van Iris Schutte. Het probeert op een interactieve manier leegstand in kaart te brengen (zie hun website pauzestreken.nl). Er zijn verschillende categorieën en de aanduiding 'hoelang leeg' en 'hoelang te verwachten leeg'. Het debat vindt plaats op basis van een viergangendiner (met de naam Pauzelust), waarvan de gangen steeds op verschillende plaatsen worden genuttigd.

De rol van het Kunstenlab Deventer hierbij is die van aanspreekpunt, initiator, opdrachtgever en bemiddelaar. We hebben niet alleen formeel contact met het college, maar ook informeel met de raad. Een voorbeeld is gebouw De Viking (voormalige gymzalen), dat een filmtheater en een woonbestemming krijgt. Dat kan niet alleen in Deventer, maar volgens Mieke Conijn overal waar nog niets is. En dat kan worden gedaan met kunst, omdat kunst ruimte realiseert voor een vervolg.

5 Tot besluit

De rondgang door de gemeente Deventer laat zien dat Deventer zijn positie als voorloper op het gebied van de innovatieve wijkaanpak en gebiedsontwikkeling heeft behouden. Daarbij werkt de gemeente nauw samen met haar maatschappelijke partners. Ook is ze goed in staat in te spelen op nieuwe ontwikkelingen. Bij de wijkaanpak zien we een duidelijke ontwikkeling van betrokkenheid van bewoners bij de fysieke herstructurering van de wijk, via de verbetering van de sociale positie van wijkbewoners naar de verbetering van hun economische positie en kansen op de arbeidsmarkt. Opvallend is dat de gemeente en haar partners daarbij ook op een zeer creatieve manier gebruik maken van de mogelijkheden tot 'verbale vernieuwing'. Bij de gebiedsontwikkeling vallen, naast de bereidheid om bij de pauzelandenschappen buiten de gebaande paden te treden, de aandacht voor de duurzaamheidsaspecten en de inzet van de kunst- en cultuursector op. Kortom, Deventer is een veelzijdige 'micropool', die zijn 'sociaal kapitaal' en de aanwezige 'creatieve klasse' goed benut.

Literatuur

- Abels, P., *PAK van mijn hart! Werken aan alledaagse kansen in de Rivierenwijk te Deventer*, Raster Welzijn, Deventer: 2009.
- Bomas, B., *Pauzelandenschappen. Over tijdelijk landschap en stedelijke ontwikkeling*, BVR Adviseurs Ruimtelijke Ontwikkeling, Den Haag: september 2011.
- Boogers, M.J.G.J.A., S.A.H. Denters & G.H. Reussing, 'Bestuur in beweging. Veranderingen in het lokale politiek-bestuurlijke landschap', *Bestuurswetenschappen*, 2010/3, p. 6-28.
- Denters, S.A.H., *Grootstedelijk bestuur. Over stedelingen en stadsbestuurders*, oratie Universiteit Twente, Enschede: 2002.
- Denters, S.A.H., E.H. Tonkens, I. Verhoeven & J.H.M. Bakker, *Burgers maken hun buurt*, actieprogramma Platform 31, Den Haag: 2013.
- Florida, R., *The rise of the creative class. And how it's transforming work, leisure, community and everyday life*, New York: 2002.
- Fortuin, K. & P. van der Graaf, *De stad verhaalt van de stad. Rotterdamse lokale identiteit en cultuur als hulpbron*, Verwey-Jonker Instituut, Utrecht: februari 2006.
- Hofman, J. & A. van Straaten, *Kolonisten van de wijk. Een methodiek*, Raster Groep, Deventer: 2006.
- Klok, P.J., B. Denters & M.J. Oude Vrielink, *Wijkcoaches in Velve-Lindenhof. Overkoepelende eindrapportage*, Universiteit Twente, Enschede: juni 2012.
- Margalit, A., *De fatsoenlijke samenleving*, Amsterdam: 2001.
- Putnam, R.D., *Making democracy work. Civic traditions in modern Italy*, Princeton: 1993.
- Reussing, G.H., *Politiek-ambtelijke betrekkingen en het beginsel van de machtscheiding*, proefschrift Universiteit Twente, Enschede: 1996.
- Reussing, G.H., 'Burgerparticipatie, stedelijke vernieuwing en bestuurlijk leiderschap. Inzichten via KISS', *Bestuurswetenschappen*, 2015/4, p. 53-70.
- Twist, M.J.W. van, *Verbale vernieuwing. Aantekeningen over de kunst van de bestuurskunde*, proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam, Den Haag: 1995.
- VROM-raad, *Stad en wijk verweven. Schakelen, verbinden, verankeren in de stad*, advies, Den Haag: juli 2009.

Innovatieve wijkaanpak en gebiedsontwikkeling in Deventer: meer inzichten via KISS

Weterings, R., B. Staffhorst & P.W. Tops, *Kolonisten van de Wijk. Nieuwe ontmoetingsplaats in Deventer*, Raster Groep, Deventer: 2006.